Recension

Henrik Lundberg: *Durkheim och Mannheim som filosofisociologer.* Licentiatavhandling i sociologi, Lunds universitet. Department of Sociology, Lund University, 2005: 2.

Henrik Lundbergs avhandling är ett försök att lansera en ny bindestreckssociologi, kallad *filosofisociologi.* Denna innebär, som allra mest kortfattat, ett sociologiskt studium av filosofi. Detta kan ske på flera olika sätt, t.ex. genom att studera den sociala kontext inom vilken filosofiska teorier utvecklas. Men den kan också göra anspråk på att förklara filosofiers kognitiva innehåll utifrån sociala faktorer, varvid det filosofiska tänkandet förstås som *relativt* till det sociala sammanhanget och/eller den historiska perioden. Lundbergs tes är den senare, något han kallar stark relativism. Tesen är att filosofins *giltighetskriterier* är socialt variabla. Objektet för avhandlingen är begränsat till två delar av filosofin, etiken och epistemologin. Dessa, menar Lundberg, är fullständigt relativa till sociala faktorer, vilket medför att exempelvis sanningsbegreppet blir meningslöst i dessa sammanhang.

Själva tanken bakom filosofisociologin, oavsett om den består av en stark relativism eller endast studier av sociala kontexter, har naturligtvis förekommit under lång tid, men har på senare år fått ett begrepp. Vi ser kanske embryot till en ny disciplin. Beteckningen har använts av Randall Collins i hans monumentala verk *Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change (1998).* I *Psychologism – A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge* (1995) har Martin Kusch lanserat ett snarlikt begrepp. I Sverige är det främst Lundbergs handledare, Carl-Göran Heidegren, som har introducerat filosofisociologin. Andra välbekanta filosofisociologer är Mary Douglas, David Bloor, Barry Barnes, och man kan förstås utan problem säga att t.ex. Marx och Engels också gjorde uttalanden inom området.

Två av de tveklöst tyngsta filosofisociologerna är Emile Durkheim och Karl Mannheim. Dessa utgör också stommen i Henrik Lundbergs avhandling. Avhandlingens syfte är att gå igenom dessa båda kunskapssociologier och vaska fram vad som kan vara användbart för att utveckla en modern filosofisociologi. Lundberg ger en välskriven och insiktsfull beskrivning av dessa båda teoretiker utifrån tesen om den starka relativismen och för här och var in sina egna reflektioner. Han presenterar Durkheims kritik av pragmatismen och individualismen för att därefter diskutera frågan om det genetiska felslutet. Detta innebär att man förväxlar en filosofisk eller annan tankegångs giltighet med

dess uppkomstbetingelser, dvs man hävdar att en teori eller ett påstående är felaktigt (eller korrekt) därför att den formulerats av en viss person, ett visst kön, en viss klass, kultur eller under en viss tidsepok. Exempelvis: "Jan Guillou är vit, man och medelklass, därför är hans påståenden om feminismen felaktiga." Det tycks som att den starka relativismen träffas av denna kritik, dvs. om man hävdar att allt tänkande, filosofiskt eller annat, är bundet till dess sociala kontext kan det inte finnas något universellt sanningskriterium och därmed inte heller någon möjlighet att hävda att ett filosofiskt sanningskriterium är giltigt oberoende av kontext.

Detta kallas också den kunskapssociologiska paradoxen, och den träffar även Lundbergs starka relativism. Lundberg vänder dock på frågan och menar att om det finns absoluta sanningskriterier så är det upp till rationalisterna att tala om vilket eller vilka dessa är: hittills har vi inte sett något.

Lundberg går sedan närmare in på Durkheims kritik av pragmatismens sanningsteori och frågan om sanningsbegreppets nödvändighet, samt skillnaden mellan mytologiska (förvetenskapliga) och vetenskapliga sanningar, för att sedan ta sig an själva huvudfrågan i Durkheims epistemologi, dvs. det klassiska problemet gällande kategoriernas uppkomst och natur. Som bekant vände sig Durkheim mot å ena sidan empirismen, uppfattningen att våra kategorier emanerar ur iakttagelser av den empiriska verkligheten. Å andra sidan vände han sig mot rationalismen eller apriorismen, dvs. Kants teori om att kategorierna är transcendentala. Som Lundberg påpekar var Kants teori enligt Durkheim ingen lösning överhuvudtaget, utan snarare ett sätt att ställa ett problem. Enligt Durkheim måste vi *vetenskapligt* förklara kategoriernas uppkomst *och* nödvändighet *och* empiriska giltighet.

Det är här Durkheims berömda studier av det religiösa livets elementära former kommer in. Durkheim härleder kategorierna från de "primitiva" stammarna i Australien, deras ritualer och ceremonier. Efter att i detalj ha analyserat detta antropologiska material konkluderar han att kategorierna har ett socialt, kollektivt ursprung. Det betyder att Durkheim använder antropologisk empiri för att utveckla sin mycket speciella epistemologi.

Lundberg är inte nöjd, utan gör gemensam sak med Steven Lukes i att förkasta Durkheims epistemologiska "lösning".

Nästa kapitel ägnas åt att gå igenom Mannheim med samma utgångspunkter. Mannheims begrepp *Denkstil*, hans dynamiska och "temporala" sanningskriterium och hans relationism presenteras och diskuteras. De båda senare – att sanning är detsamma som koherens med en viss epoks tänkande – är naturligtvis ultrakonservativt och Lundberg anser att det blir begripligt "först mot bakgrund av en nattstånden hegeliansk historiemetafysik" (s. 54).

Lundberg går också igenom Mannheims olika kunskapsbegrepp, framförallt

varaförbunden och platsförbunden kunskap, hans särskiljande av den konservativa och liberala tankestilen, kunskapssociologin samt föreställningen om en privilegierad epistemologisk position, dvs tesen om en "*Freischwebende Intelligenz.*" Inte mycket av Mannheims teoretiserande får väl godkänt (VG) av Lundberg. Det är framför allt distinktionen mellan konservativa och liberala tankestilar han betraktar som användbar. Kapitlet avslutas genom att tillämpa denna distinktion för att särskilja Thomas Kuhns från Karl Poppers vetenskapsteorier. Avhandlingen avslutas med en kort summering.

Lundberg är en god pedagog och skribent. Han lyckas fånga det väsentliga i de teorier han presenterar och ger flera kloka kommentarer och utvikningar. Lundberg har ett bra grepp om sitt material. Han är dessutom provocerande i vissa av sina tolkningar och påståenden. Det är djärvt och bra, men innebär också att garden sänks. Jag vill lyfta fram fem kritiska punkter.

1. Lundberg placerar sig med sin starka relativism rakt i den kunskapssociologiska paradoxen. Försvaret är främst att om nu universella giltighetskriterier finns så är det upp till rationalisterna att tala om vilka de är. Det kan man hävda, men det löser på intet sätt det egna problemet. Paradoxen i den egna positionen finns kvar, orörd och irriterande. Kort sagt: om relativism råder och det inte finns något giltighetskriterium, hur skall vi förstå Lundbergs text? Som något kulturbundet, något som inte gäller i en annan kultur? En text utan sanningsanspråk eller värde?
2. Samma problem vidlåder Lundbergs kritik av det genetiska felslutet.
3. Så vad är relativism egentligen? Är man relativist om man säger att det inte finns några formulerade universella *kriterier* för sanning? Man kan ju anse att sådana kriterier inte finns men ändå samtidigt mena att sanna påståenden existerar, även om vi inte alltid vet när vi stöter på dem.
4. I och med att Lundberg begränsar sina anspråk till etik och epistemologi så glider hans starka relativism över till att bli tämligen svag och inte särskilt slagkraftig. De flesta moralfilosofer skulle nämligen hålla med honom. Etiken innehåller inga universella sanningar, vare sig som substantiella utsagor eller som kriterier, utan är baserad på värdeomdömen och konventioner. Det gäller de logiska positivisterna lika väl som kommutarianerna och Uppsalaskolan.
5. Slutligen anser jag att Lundberg avfärdar Durkheims epistemologi för lätt. Durkheim var mycket väl medveten om att han var tvungen att kryssa mellan empirism och apriorism. Han lägger verkligen fram en unik och potentiellt oerhört intressant alternativ epistemologi som är alldeles för lite studerad (den amerikanska sociologen Anne Rawls är ett undantag). Man måste förstå att Durkheims antropologiska studier av riter är helt och hållet motiverade av hans försök att framställa en ny epistemologi, och även att han

inte talar om kategorier i allmänhet utan om *sex bestämda kategorier.* Så att följa den engelske rationalisten Lukes och närmast oreflekterat trycka tillbaka Durkheim till den etablerade *Denkstil* han försökte undvika är faktiskt att göra honom stor orättvisa.

Jag är dock övertygad om att Lundberg i nästa steg, dvs. doktorsavhandlingen, kommer att ägna mer utrymme åt dessa frågor. I synnerhet vore det mycket intressant, och jag ser fram emot, att ta del av vilka resultat Lundberg når med en fördjupad och självständigare undersökning av Durkheims epistemologi. Det skulle förmodligen kunna ge filosofisociologin en ordentlig skjuts framåt.

Thomas Brante

Recension

Hans Hederberg: *Sanningen, inget annat än sanningen. Sex decennier ur Alva & Gunnar Myrdals liv.* Stockholm, Atlantis, 2004.

Gunnar Myrdal skrev aldrig sina memoarer. Han gav en hel del intervjuer, men man har understundom intryck av att han tycker om att gäcka omgivningen, det må sedan gälla hans identitet som sociolog och/eller ekonom, eller när han blev socialdemokrat, eller hans förhållande till Max Webers värderelativism, eller vem som var huvudansvarig för vissa kapitel i *An American Dilemma.* Jag har rentav intrycket av att han stundom gäckar sig själv och tillrättalägger den bild han vill ha av sig själv, i en sorts omedveten "wishful thinking". Det gäller till exempel den enorma våndan inför slutarbetet på *An American Dilemma* efter återkomsten till USA 1941. Gunnar levde i ett slags arbetsrus och existentiell kris, som förde honom till självmordets rand. Patetiskt vädjar han till Alva om att komma över till honom. I korrespondensen med svärsonen Derek Bok i början av 1970-talet förnekar Gunnar varje tillstymmelse av frustration inför arbetet på den stora "negerundersökningen". Det är emellertid inte självklart att Gunnar själv är medveten om någon motsättning. Han kanske hade klart för sig vilken huvudtes han ville driva (den var inte särskilt originell), men kände sig liten inför den väldiga uppgiften att få ordning på det enorma grundmaterial hans medhjälpare försett honom med. Han kanske också överdrev sitt behov av Alva för att uppnå sitt syfte att få över henne.

Det är emellertid tack vare Gunnar som den privata korrespondensen mellan Gunnar och hans hustru Alva bevarats till eftervärlden. Den förvaras på ARAB (Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek) i Stockholm och är sedan millennieskiftet tillgänglig för forskningen. Detta har resulterat i såväl nya utgåvor av verk som monografier, den senaste av Hans Hederberg. Han är journalist utan vetenskapliga pretentioner. Han är dock mycket väl påläst och hans bok är mycket givande, med en hel del nya uppgifter. Hans bok är skriven med stor empati. Han släpper in oss i den Myrdalska familjen utan att det blir jolmigt och veckotidningsskvallrigt. Tydligt är att båda makarna var otrogna, redan i början av deras äktenskap; Alva med Handelshögskolans rektor Ivar Högbom och Gunnar med Torsten Gårdlunds hustru. Eftersom Alva och Gunnar hade ett så kallat kamratäktenskap med betydande införstådd ömsesidig frihet blev detta i sig inget allvarligt hot mot deras långsiktiga relation, men fick förstås ändå konsekvenser, i form av för någon tid fruset umgänge för de närmast inblandade. Kärlek à la Kollontaj är lättare i teorin än i verkligheten.

Makarna Myrdals korrespondens är i en del avseenden väldigt självutlämnande, på ett sätt som brittiska läsare säkert skulle finna mer intrikat och upphetsande än svenska. Det finns nämligen ett inslag av erotiska visioner i framförallt Gunnars brev, där han drömmer om förestående möten och de förlustelser som därvid är att vänta. Även Alva ger uttryck för sin erotiska längtan men i inte fullt så konkreta ordalag.

Märkligt är kanske att Gunnars sekreterare i Genève Annika de la Grandeville inte ens omnämns i Hederbergs bok. Hon var Gunnar mycket närstående och ett levande alternativ, innan firman Myrdal & Myrdal slutgiltigt etablerades. Alva avgudade till att börja med sin Gunnar och i sinom tid blev de ett par men inte utan återkommande kriser. Kriser infann sig till exempel 1941 samt efter kriget, när Alva återetablerade den europeiska samhällsvetenskapen i UNESCO:s regi och Gunnar var verksam i Genève, för FN-organet ECE (den ekonomiska kommissionen för Europa).

Jag sträckläste Hederbergs bok och har höga tankar om den men det kan dock bero på att jag i det stora hela delar författarens distanserade blandning av sympati och empati för Gunnar. Gunnar är bokens huvudperson, trots att titeln återger Alvas sista ord. Gunnar är onekligen en märklig och stor man. Han är den ende svenske samhällsvetare som har egen "entrance" i den färskaste *Encyclopedia for the Behavioral and Social Sciences* (Elsevier 2001). Han var en offentlig intellektuell på åtminstone tre kontinenter och gjorde banbrytande insatser på flera viktiga områden. Han har erhållit ett trettiotal hedersdoktorat och gjort dubbla karriärer. Han hade vad amerikanerna kallar "larger than life-qualities" och var mycket expansiv. Carnegiefolket hade till exempel väntat sig att möta en professor och inte en hel familj, när Myrdals anlände till USA för

att ta itu med den stora undersökning som gjorde Myrdal till Myrdal på den amerikanska scen där han i förbluffande hög grad fortfarande är närvarande.[1]

Visserligen var Gunnar en "egocentric megalomaniac" men det är svårt att moralisera över detta, i ljuset av allt han fick gjort under ett delvis också dramatiskt liv, med resor på bland annat transsibiriska järnvägen för att ta sig tillbaka till USA efter ett svenskt mellanspel efter 9 april, 1940.

Boken aktualiserar flera punkter. Det gäller bland annat relationen mellan liv och verk. Gunnar var måhända ingen idealisk familjefader och kunde vara en smula distraherad i den rollen, som när han tappade bort sina barn i samband med ett Gröna Lund-besök. Men "so what"? Han var en undantagsmänniska och antagligen ett geni. Det må vara honom förlåtet att han delegerade den så kallade. familjetimmen till hustrun och inte var nämnvärt intresserad av blöjbyten och sådant som också män numer måste genomlida. I sitt tidssammanhang var Gunnar faktiskt ändå en pionjär för "gender issues" och han har rentav inspirerat Simone de Beauvoir – om än bara på det teoretiska planet. Han hjälpte på 70-talet aktivt Alva, till exempel med arbetet på *Spelet om Nedrustningen,* samt uppmuntrade hennes karriärsträvanden efter kriget: "Nu är det din tur."

Naturligtvis är det en logisk klyfta mellan det intellektuella sanningsvärdet eller giltigheten av vad forskaren hävdar och ursprunget, att hävda något annat vore att göra sig skyldig till det så kallade genetiska felslut som Arnold Brecht varnar för. Men en stor diskrepans mellan livsstil och föregivna ideal kan förstås bli föremål för moraliserande kommentarer. Och externa vetenskapshistoriska faktorer som biografi och kontext torde ha betydelse för förståelsen av verket. I synnerhet ungdomens formativa upplevelser och inflytelser, och tillhörigheten inom en tradition, kan vara av stor betydelse för att tolka ett livsverk.

Hederberg lämnar här vissa luckor. Kjellén nämns inte trots att det är en av de inspirationskällor som Gunnar aldrig förnekar och som följer honom hela livet.

Av det brevmaterial som Hederberg bygger på framgår mycket tydligt det för makarna gemensamma och helt grundläggande inflytandet från den värdenihilism som Axel Hägerström formulerat. Gunnar som en Professor Higgins ger sin Pygmalion "Hägerns" installationsföreläsning "Moraliska föreställningars sanning" som hemläxa redan i början av deras bekantskap. Tydligen med

[1] Lyman, Stanford M. "Gunnar Myrdal's An American Dilemma After a Half Century: Critics and Anticritics" pp 97-175 I: *The Living Legacy of Marx, Durkheim and Weber,* vol. 2. Richard Altschulter (red). Omtryckt från *International Journal of Politics, Culture and Society,* 12 (2) (1998), 327-389.

bestående effekter, då Alva senare i livet i behov av vederkvickelse drar sig tillbaka för att läsa "Hägerström 5–7".

Gunnars närmast devota respekt för den store Uppsalafilosofen, som det finns gott om belägg för, kan synas något paradoxal med tanke på Gunnars ambition som "compassionate world improver", med ambitionen att påverka samhället och rent av det internationella samfundet. Här finns dock ingen nödvändig motsättning, en synpunkt som Gunnar av allt att döma delade.

En intressant uppgift som var mig obekant är att studiekamraten Alf Johansson var den som gav Gunnar impulsen till hans kanske viktigaste verk, *Vetenskap och politik i nationalekonomin.*

Det är lätt att anmärka på detaljer och i grunden vill jag mest berömma Hederbergs bok. Men jag vill nämna att han nog missat något i förhållandet mellan de åldrande gamla kumpanerna och trätobröderna Tingsten och Myrdal. Det framgår av annan korrespondens att de i början av 70-talet slog sig lösa och hade försoningssupé på en krog med utmärkt chateaubriand, när "flickorna" var upptagna på annat håll. Gunnar ursäktade sig i brev efteråt att han var en smula trött och nedslagen, så deras samvaro blev inte fullt så givande som avsett var – men bilden av fortsatt låst oförsonlighet som framträder i Hederbergs skildring tycks klart överdriven.

En annan punkt som boken aktualiserar är det "jakobinska" elementet i den sociala ingenjörskonst som Myrdal representerar. Å ena sidan betonar Gunnar den folkliga legitimiteten i de sociala reformsträvandena, samtidigt som det handlar om "att lägga livet till rätta" för dem som inte själva begriper sitt eget bästa. Det är ett utopiskt företag i Saint-Simons anda, auktoritärt och icke-liberalt, om dock folkrörelseanknutet.

Den lite tvetydiga blandningen av "top-down" och "bottom-up" i Myrdals "knowledge based rule by experts", som vi antagligen skulle formulera oss i dagens jargong, går igen i den infekterade debatten om befolkningsfrågan, där Myrdals hade en "produktiv syn", som följer upp tankar från lagstiftning i den amerikanska Mellanvästern (Indiana först med lagstiftad eugenik i början av seklet), inspirerad av "Lutheran reform creed" och sunt förnuft, att så att säga rensa ogräs i trädgårdslandet. Myrdals menar arvshygien när de talar om rashygien, och Gunnars anti-rasism är väl dokumenterad. Det finns en outnyttjad begåvningsreserv. Den skall hjälpas fram och om möjligt också förbättras.

Ytterligare en punkt som aktualiseras i Myrdals fall är i vad mån det är någon poäng med att studera gamla tankar hos *Dead White European Males*; hur och varför sådana studier bör bedrivas. Här finns en omfattande diskurs i Quentin Skinners och Jeffrey C. Alexanders efterföljd, men ett argument för studiet av klassikerna är i alla fall att vi bör hålla historiens relativism i åtanke. Det projekt som nu går mot sitt slut i de Nordvästeuropeiska välfärdsstaterna

kan vara i sin början öster om floden Elbe. Men exakt vilka tankeelement och klassiker som därvid på skilda håll kan återupplivas är dock en öppen fråga, i "multiple modernities". Fast institutionella ekonomer som Friedrich List och Gunnar Myrdal ligger nog bra till, plus att Gunnars operationalisering av Weber-Rickert-synen på "Wertbeziehung", värdeorientering, är ständigt fräsch.

Som redaktör för Tiden strax efter kriget skrev Gunnar en magistral artikel i vilken han i anslutning till de strategiska tankarna hos en amerikansk professor passar på att kritisera "våra hemmaengelsmän", av vilka Tingsten var en. Artikelns credo kan synas rimma illa med resonemangen i kretsen runt Willy Brandt och Stefan Szende i Råsunda om hur Europa bör gestaltas efter kriget och diskussionerna på Tisdagsklubben, två fora där Gunnar var delaktig – men egentligen inte. Gunnar är realpolitiker och tar fasta på Chamberlains uppmaning till Europas små och neutrala stater före kriget, att var och en fick klara sig bäst de kunde på egen hand. Detta förklarar nog också efterlåtenheten gentemot Sovjetunionen, som mer strategisk klarsyn än ideologisk blåögdhet. Den moraliska skulddimension som Hederberg hävdar tror jag heller inte på, särskilt som vidden av sovjetiska förluster i människoliv inte var kända förrän efter 20:e partikongressen 1956. Läser man Gunnars inlägg i planhushållningsdebatten under hans tid som handelsminister är han också påfallande nyanserad och svarar illa mot den nidbild som Nordenson och Tingsten tecknar i pressdebatten. Han tycks stundom varna för att den egna sidan skulle segra för mycket, mer än vad som folkhushållets krav påfordrar. Min realpolitiska tolkning av Gunnar förklarar också varför han dröjde med att entydigt ta ställning till båda sidorna i andra världskriget, innan det började klarna varåt det lutade. Det var omsorg om Sveriges nationella säkerhetsintressen, samma motiv som föranledde honom och Alva att med fara för eget liv återvända till Sverige efter den tyska invasionen av Norge och Danmark.

Det finns något djupt mänskligt över Gunnar, trots hans eget koketterande med sin förmenta asocialitet. Han är visserligen en egocentriker med visst storhetsvansinne – till exempel var han uppenbarligen besviken över att inte ha kallats till posten som FN:s generalsekreterare i stället för den mindre meriterade och inte lika framstående Dag Hammarskjöld. Men som Hederberg påpekar i anslutning till Gårdlund så är Gunnar ingen heltidsegocentriker. Det finns många belägg för detta, till exempel i Fritz Croners memoarer, där han skildrar hur Gunnar oanmäld dyker upp i förorten för att ge välmenta och mänskliga råd om hur man bäst anpassar sig till livet i Sverige. (Croner var en flykting som gav sociologiseminarier i Lund.) Gunnar är synnerligen rask när det gäller att rädda inte minst judiska intellektuella till en produktiv tillvaro. Gunnar kanske hade vissa "blinda fläckar" men han var hjälpsam och som elak framstår han väl mest för överkänsliga barn i behov av föräldrarevolt. Fast hans

humor var stundom drabbande, som när han förklarar varför han inte skrivit sina memoarer med att han "aldrig legat med sin mor" (med pik mot Tingstens närmast incestuösa förhållande till sin mor; de delade säng ända långt upp i tonåren). Stundom visar Gunnar en närmast rörande omsorg om sina nära och kära, som när han till dottern Sissela i disputationspresent skänker Hägerströms samlade skrifter, *nota bene* egenhändigt uppspårade och inköpta på antikvariat. Detta är en helt annan och mycket mänskligare bild av Gunnar än den som numer ofta schablonmässigt traderas, av den oförbätterlige mansgrisen och ständigt frånvarande fadern.

Samtidigt är precis som Hederberg påpekar hans egendomliga och barnsliga behov av att skryta och framhäva sina egna insatser en smula förbryllande; hans verk talar ju för sig självt.

Det finns åtskilliga antinomier i Gunnar Myrdals tankevärld, som vi här inte fördjupar oss i. Hederbergs bok är en god introduktion till Myrdals liv. Det gäller särskilt Gunnar: "dalkarl och världsmedborgare". Fast hans bok behandlar även Alvas metamorfoser ingående. Jag gör inte hans behandling av hustrun Alva rättvisa. Beträffande henne återstår en hel del att göra, till exempel med avseende på hennes pionjärarbete för att institutionalisera sociologin, i Sverige såväl som utomlands.

Sven Eliaeson Centre for Social Studies & Graduate School for Social Research, Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, Warszawa